

FIGYELŐ

„Az a tétel, hogy minden nemzetben két nemzet van, két kultúra, elvben kétségbevonható, ma pedig nincs összhangban a valóság minden aspektusával — írta a *Démocratie nouvelle* című francia folyóiratban a nemzetközi viszonylatokban is elismert osztrák esztétikus, Ernst Fischer, akinek néhány könyve nálunk is ismert s gyakran idézik és hivatkoznak rá a mi szerzőink is. — Milyen kritériumok szerint kellene megkülönböztetni a két kultúrát? — kérdezi Fischer. — A »nép«, a »széles néptömegek« kritériuma szerint?” — Brechtre hivatkozva Fischer megjegyzi, hogy a „nép” ritkán igazán „nép”, s ritkán beszélhetünk arról, hogy a „nép” érdeklődik a művészet, a kultúra egy ága vagy egy terméke iránt.

„Valóban létezik »proletár« kultúra és »burzsoá« kultúra? — kérdezi Fischer. — Nehéz Brechtet, Aragont, Nerudát, Eluard-t, Halast, Déryt, Picassót vagy Hans Eislert a »proletár kultúra alkotói« közé sorolni, García Lorcát, Dylan Thomast, Henry Moore-t és Osip Zadkint »a burzsoá kultúra alkotóivá« kikiáltani. Miben különbözik ma egy szakképzett munkás lakása, ruhája vagy hajlama egy átlagos kispolgár lakásától, ruhájától vagy hajlamaitól? Kevésben vagy semmiben. Vagy talán beszélhetünk »haladó« kultúráról és »reakciós« kultúráról? Ha komolyan vizsgáljuk a dolgokat, megállapíthatjuk, hogy a művészetben egészen ritka, szélsőséges esetek kivételével nincsenek objektív jellemző vonások, melyeknek segítségével megkülönböztethetjük a »haladót« a »reakcióstól«. Minden fejlett társadalomban vannak ellentétes osztályok, csoportok, áramlatok és érdekek, s mindezek hatnak a művészetre. Ahogy egy társadalom nem lehet meg a *coincidentia oppositorum* (az ellentétek egysége) nélkül, úgy ennek a társadalomnak a művészete is az ellentétek egységéből, a hagyomány és a hagyomány elleni lázadás egységéből áll, melyben a megvalósult egybeolvad a lehetőséggel, a múlt folytatása a jövőendő anticipációjával.

Minek nevezzük Picasso művészetét? A »dekadens burzsoázia« szuperstruktúrájának, a »köpönyegforgató és állhatatlan

kispolgárság«, vagy talán a mai munkásosztály szuperstrukturájának? Picasso műve a mai világ teljességének tükre... Picasso lerombolja az összes esztétikai szabályokat, de művével megsejteti a nagy integrációt is, az osztályok, nemzetek és rendszerek természetes kölcsönhatását, totális ozmózisát.

Az a felfogás, hogy a jövő szocialista kultúrájának okvetlenül csupán az egyoldalú »proletár«, szocialista vagy »haladó« irányzathoz kell fakadnia, elkerülhetetlenül a kultúra lehetőségeinek korlátozásához vezet. Ez a kultúra nem foglalja majd magába csak a múltat, a történelem előtti barlangfestéstől a klasszicizmusig, romantikáig vagy realizmusig, hanem egész biztosan integrálja azt a sokféleséget, melyet ma az osztályok, földrészek, rendszerek alkotnak, integrálja majd a mai élet egész gazdagságát, minden alakját”. — fejezi be gondolatmenetét Ernst Fischer. A marxista művészet szemléletben ez új vonást jelent, tekintettel arra, hogy eddig Leninnek a két nemzeti kultúráról szóló tételét tartották döntő jelentőségűnek ebben a kérdésben. Mint ismeretes, Lenin 1913-ban ezt írta: „Két nemzet van minden jelenkori nemzetben — mondjuk mi minden nemzeti-szocialistának. Két nemzeti kultúra van minden nemzeti kultúrában...”

A kérdés végső tisztázása mindenképpen érdekes eredményeket hoz majd.

*

Új szerkesztőség került a Telegram című zágrábi hetilap élére. Egyébként ez talán az egyetlen lap Jugoszláviában, melynek kiadója a szerkesztőség. A főszerkesztő, Mirko Bošnjak egész oldalas cikkben fejtegeti az új szerkesztőség céljait, törekvéseit.

Mik ennek a programnak alapvető pontjai?

Az adott körülmények között a szerkesztőség biztosítani kívánja a lap tárgyilagosságát, kritikusságát, polemikusságát és tájékozottságát. Nem arról van szó, mondja Bošnjak, hogy megváltozzon a lap szerkesztésének koncepciója, hanem hogy kiegészüljön.

Vajon mivel?

A Telegram nem lehet csak tájékoztatással és nyilvántartással foglalkozó lap. Egy lépéssel tovább kell menni: határozott álláspontot kell elfoglalnia adott kérdésekben, megalkuvás nélkül támogatnia kell mindent, ami feltételezi a társadalmi és kulturális haladást, a lapnak nemcsak az adott társadalmi-kulturális helyzet tükörképének, hanem kifejezőjének is kell lennie.

Maga a főszerkesztő is bevallja, hogy ezek általánosságok, ezért néhány dolgot konkretizálni is szeretne cikkében. A lapnak szerinte társadalmi és kulturális tényezőnek kell len-

nie. Mindinkább újságszerűvé kell válnia, a jugoszláv nemzeti kultúrák együttműködésének megvalósítását kell szolgálnia. A kulturális integrációt az öngazgatás alapján kell végrehajtani, s ezzel lehetetlenné válnak a nacionalista kielégések. A Telegram meg akarja szüntetni a kávéházi fecsegetést, a couloirokban folyó pletykázást. Nyílt, őszinte vitáért száll majd síkra, határozott álláspontokért és érvekért, melyek mögé nem lehet önző célokat rejteni.

Abban, amit a főszerkesztő — valószínűleg az új szerkesztőség nevében és jóváhagyásával — elmondott, nincs semmi új, semmi olyan, amit ne mondott volna el eddig többé-kevésbé minden új (vagy régi) főszerkesztő, vagy akkor, amikor átvette tisztségét, vagy munka közben, ha a helyzet megkövetelte. Csupa általánosság az, amit Bošnjak hangoztat. Programcikkében nincs egyetlen konkrétum. És hát az általánosságokban nem is olyan nehéz megegyezni, abban többé-kevésbé mindannyian egyetértünk. De mi lesz, ha jönnek a napi feladatok, kérdések, nehézségek, buktatók, mi lesz, ha a kulturális élet mindennapjai feleszik a kényes kérdéseket? Ha a kéziratokban különböző nézetek jelennek meg, ha az irodalom, a zene, a képzőművészet, a színház, a rádió, a tévé, a közélet olyan problémákat vet fel, melyekben állást kell foglalni? Márpedig a főszerkesztő cikke elmulasztja kifejteni, hogy milyen értelemben foglal majd állást a lap. Mindenben a haladást szolgálni — írja Bošnjak. Igen ám, de minek alapján állapítja majd meg a szerkesztőség vagy Bošnjak, mi az adott pillanatban a haladó? S ezen túlmenően, mik azok a művészeti követelmények, melyeket szem előtt tart majd a szerkesztőség?

Hát ezek a konkrét kritériumok, a részletes programpon-
tok elmaradtak Bošnjak cikkéből. S ez a legnagyobb baj: aki az általánosságok ellen harcol, maga is megmaradt az általánosságok mellett. A megalkuvás ellen küzdő maga is megalkudott — a határozatlansággal.

Mindennek az eredménye csak az lehet, hogy a Telegram megmarad az, ami volt: nyilvántart, tájékoztat, esetleg várja az új (vagy akár a jelenlegi) főszerkesztő új programcikkét.

*

A magyar színpadi szerzők közül az utóbbi időben Háy Gyulának nagy sikere van Nyugat- és Közép-Európában. Színműveit jelenleg Angliában, Ausztriában, Németországban és Svájcban játsszák, tévé-drámáját Nyugat-Németországban adták elő. A Rowohlt könyvkiadó megjelentette színdarabjait. Júliusban a XX. Avignoni Ünnepi Játékokon előadták Isten, császár, paraszt című drámáját. Ezt jövőre a párizsi Theatre National Populaire fogja előadni a színház igazgatójának, Georges Wilsonnak rendezésében, aki az egyik

főszerepet alakítja majd. Egy héttel az avignoni előadás után a Bregenzi Ünnepi Játékokon tartották meg Háy Gyula Attila éjszakája című drámájának ősbemutatóját.

Háy Gyula a párizsi Irodalmi Újságnak adott nyilatkozatában kifejtette drámáirói credóját. Többek között ezeket mondotta:

— Én sohasem voltam hajlandó az irodalom és a művészet szabadságát politikai dogmákért feláldozni. Még akkor sem, amikor azt hittem, hogy ezek a dogmák közel járnak az igazsághoz. Ma tudom, hogy a művészetnek egyedül az embert szabad szolgálnia — és a politikai dogmák mindig emberellenesek. Ha Franciaország leghaladóbb színháza (Háy a TNP-re gondol) és színházi szervezete magáévá teszi ezt a darabomat (ti. az Isten, császár, paraszt címűt), amelyen harmincnégy évvel ezelőtt kiálltam a náci fasizmus ellen, és ha majd a közönség is helyesli a színház választását, akkor ez is azt fogja bizonyítani, hogy nem lehet a zsarnokságnak, az embertelenségnek, a politikai szélhámosságnak egyik válfaját elutasítani, a másikat elfogadni. Minden színű, fajtájú, bármilyen jelszavakkal kicifrázott, bármilyen politikai dogmák mögé bújó zsarnokság és embertelenség ellen egyszerre és fenntartás nélkül kell magunkat elköteleznünk.

*

A Revija című eszéki folyóirat előfizetői ugyancsak meglepődhettek, amikor megkapták a lap ez évi 4. számát. Furcsa volt már az is, hogy a szám kéthónapos késéssel érkezett, de még különösebbnek tűnt fel, hogy a folyóirat ezúttal nem az első, hanem a 27. oldallal kezdődött.

A rejtélyt a szerkesztőség közleménye oldotta meg: a hiányzó oldalakat nem fűzték be, habár ki voltak nyomtatva. A magyarázat: Jure Šonje Építő című elbeszélése, melyet a hiányzó oldalakon közöltek volna, mint utólag kiderült, torzképet ad társadalmi valóságunkról. Habár a szerkesztőség tiszteli a művészeti alkotás szabadságát, az elbeszélés szerzőjének álláspontja a szerkesztőség — utólagos — véleménye szerint ellentétes a szerkesztőség nézeteivel, s elhatárolja magát tőle.

Az eset azonban nem fejeződött be azzal, hogy a szerkesztőség utólag nem ért egyet saját előzetes álláspontjával, melyet akkor foglalt el, amikor közlésre elfogadta és nyomdába adta Šonje írását. Tudniillik a djakovói községi pártvezetőség (Jure Šonje a djakovói közigazgatási középiskola tanára) ülést tartott, s a következőket állapította meg: „Jure Šonje irodalmi műve eszmei szempontból elfogadhatatlan és részrehajló.” Egyidejűleg a községi pártvezetőség az eszmei-politikai bizottság feladatává tette, hogy a pedagógus párttagok munkájával foglalkozó bizottsággal karöltve elemezze az Építő című elbeszélést.

A két bizottság jelentésében kifejtette, hogy Šonje szocialista valóságunk ellensége, s ezért nem nevelheti tovább fiatal nemzedékeinket. A bizottságok erről értesítették a közgazdasági középiskola munkaközösségét, a Revija szerkesztőségét és az eszéki köztársaságot. Az ügyesség arra a megállapításra jutott, hogy Šonje írását lehet ugyan rosszakaratú allúzióknak és a fennálló társadalmi-politikai rendszer elleni támadásnak értelmezni, de tekintettel a karkai szimbólumokra, melyeket Šonje használ, az írás annyira többértelmű, hogy ennek alapján aligha lehetne megállapítani a szerző ellenséges működését.

Šonje munkaközössége is tárgyalt az inkriminált elbeszélésekről. Az iskolaigazgató, Šonje közvetlen felettese, elítéli az író és művét. A munkaközösség értekezletén huszonhatan vettek részt, közülük ketten az író ellen, egy pedig mellette foglalt állást. A többiek tartózkodtak a véleménynyilvánítástól. Az iskola tanácsának egy tagja azt ajánlotta, hogy hallgassák meg a szakembereket, az írókat, mivel itt irodalmi műről van szó. A szót tett követte: bizottság alakult, melybe öt djakovói és eszéki tanárt választottak. Šonje igazgatójának javaslatára nemcsak az elbeszélést, hanem az írótanár egész működését is megvizsgálták három évre visszamenőleg (!). Csakhogy ez a bizottság nem is tudott összeülni. Két tagja nem volt hajlandó részt venni a munkában. Az iskola munkaközössége új bizottságot választott. Míg ezeket a sorokat írjuk, a bizottság működéséről még nem érkezett jelentés.

A Vjesnik u srijedu című zágrábi hetilap az ügyvel kapcsolatban felkérte a horvát íróegyesület vezetését, mondjon szakvéleményt Šonje művéről: rágalom-e ez az írás, alapot ad-e a szerző elleni vádakra? Az íróegyesület vezetése válaszában kifejtette: Šonje írása szimbolikus és metaforikus. Lényeges tulajdonsága tehát, hogy többértelmű. Egyetlen magyarázatot sem lehet véglegesnek, egyedül helyesnek kikiáltani. Semmi sem ad itt elegendő érvet sem az elbeszélés dicséretéhez, sem pedig megvédéséhez.

Egy irodalmi mű világa annyira elűtő minden konkrét világtól és helyzettől, hogy az azonosítás hamisítás. Djakovón, úgy látszik, nem értik, nem akarják elismerni, hogy egy írónak joga van a maga választotta kifejezési eszközöket használni, mi több, joga van sajátos nézetet formálnia, egyéni álláspontot elfoglalnia a világgal szemben. Ez azonban nem jelent merényletet senki ellen, ez nem kezdeményez semmiféle összeesküvést. Az iskolaigazgató azonban — minden jelre mutat — jó alkalomnak tartja ezt az esetet, hogy ki tudja milyen okokból, leszámoljon Šonjével, akit természetesen nem akarunk itt védeni, de ki kell mondanunk: az írói szabadság veszélyeztetéséről van szó, mi több, az egyén jogainak, szabadságának megcsönkítéséről. S azok, akik szembefordultak Šonjével, olyan álláspontot képviselnek, melyet

a mi társadalmunk épp abban az időben vetett el, reméljük: véglegesen, amikor a djakovói boszorkányper kezdetét vette.

*

Üdvözlőnk kell a Magyar Szónak azt a kezdeményezését, hogy megszólaltatja az írókat, kikéri véleményüket irodalmunk időszerű kérdéseiről. Elsőnek Bogdánfi Sándor nyilatkozott. Irodalmi életünkről, folyóiratainkról, könyvkiadásunkról beszélt, s volt néhány érdekes megállapítása. Találunk azonban nyilatkozatában olyan állításokat is, melyeknek pontosan az ellenkezőjét tapasztalhatjuk a valóságban.

Mert Bogdánfi Sándor többek között ezeket mondta a Magyar Szó munkatársának:

— A folyóiratok, mint már annyiszor megállapítottuk, nem mozgatói az irodalmi életnek, hanem inkább csak levelesládák, ahova az író bedobja művét, és legközelebb nyomtatásban látja viszont...

Lehet, hogy Bogdánfi Sándor annak tartja a folyóiratokat, de nem ez a helyzet. Úgy látszik, nem ismeri a folyóiratok körüli életet, a szerkesztők és munkatársak viszonyát, s ezért állít ilyet.

Arra a kérdésre, mi hiányzik a folyóiratokból, Bogdánfi többek között ezt válaszolta:

— ... az újonnan megjelent könyvek alapos, több... ember tollából történő ismertetése, az olvasók véleményének kikérése... Folyóiratainkban nem olvashatunk napjaink kulturális kérdéseiről, tankönyveinkről, irodalmi mellékleteinkről, fordításainkról sem... Továbbá a folyóiratok műfaji szegénységben szenvednek, mert hol vannak a naplók, az irodalmi riportok, a szociográfiák, a zene- és képzőművészeti írások, a színházi beszámolók, a drámák, a regények? Úgy tűnik, a pangás fő oka az elbürokratizálódás...

Furcsa körülményre mutat rá Bogdánfi idézett tétéle: arra, hogy nem olvassa folyóiratainkat, különben tudná, hogy abból, amit ő hiányol, igenis sok minden megtalálható bennük. Vannak folyóiratainkban képzőművészeti írások, megjelennek színházi beszámolók, közölt a Híd drámát is (érdekes, hogy Gobby Fehér Gyula drámáját, melyet Bogdánfi annak idején megdicsért, épp a Híd közölte, de Bogdánfi ezt most nem tudja!), regényt is (Major: Dél). Igaz viszont, hogy hiányzanak a szociográfiák (de hát vannak nekünk képzett szociológusaink?). Igaz, hogy hiányzanak a zenei témájú írások (hát vannak nekünk muzikológusaink?). Nincs napló? Nincsenek vallomások? Igaz, igaz, sőt sok minden más is hiányzik. Csakhogy ennek is vannak objektív és Bogdánfi előtt is ismert okai, ő azonban hallgat róluk. És ha az okok nem is érdeklik, a helyzet megítéléséhez sokkal több tárgyilagoságra lett volna szükség.

Bogdánfinak az a megjegyzése, hogy folyóiratainkban nem olvashatunk napjaink kulturális kérdéseiről, tankönyveinkről, irodalmi mellékleteinkről stb., arra mutat, hogy nincsenek helyes elképzelései az irodalmi folyóiratok céljáról, feladatairól. Elfelejtí, hogy vannak dolgok, amiknek másutt van a helye, mondjuk napilapokban, elfelejtí, hogy nincs pedagógiai folyóiratunk, melyben a tankönyvek problémájáról részletesen és szakszerűen lehetne írni, s miközben a meglevő folyóiratokat szapulja, eszébe sem jut (és sohasem is jutott) felvetni a kérdést, ki a felelős azért, hogy évekkal ezelőtt megszűnt a pedagógiai folyóiratunk, s azóta sem pótolta semmi. A Híd nem lehet egyetemes közlöny — ezt egyszer s mindenkorra tudomásul kell venni!

A „pangás” fő okaként Bogdánfi az elbürokratizálódást említi. Ez a csúf szó, elbürokratizálódás, ma a leggyakrabban használt kifejezések közé tartozik. Bogdánfi is ajkára vette. De hogy mit ért ezen, azt nem magyarázta meg. Pedig érdekes lett volna tudni, miben látja egy folyóirat „elbürokratizálódását”, s hogy mik és kik ennek az okai. Főleg ezt. Az okokról azonban ebben az esetben is hallgat. Mert vannak, úgy látszik, fétisek, melyekhez nagy bátran ő sem szeret hozzányúlni. És vannak, úgy tetszik, tabuk, melyekről ő sem beszél.

Érdemes megnézni, mi a véleménye Bogdánfinak könyvkiadásunkról.

— Szerintem túl sok és túl drága a hivatalnoki munka könyvkiadásunk körül. Meggyőződésem, hogy ezt számokkal is lehet bizonyítani.

Csakhogy a számok, az adatok ellene fordulnának, s ezért beszél feltételes módban.

Jellemző, hogy a könyvkiadással kapcsolatban is a bürokráciát, ezt a mindenható frázist ráncigálja elő. Mivel nem látja az általánosan elismert eredményeket, a lényeges kérdésekhez pedig — a maga szempontjából — nem tud hozzászólni, a bürokrácia után nyomoz, hogy hipotéziseit bebizonyítsa. Így kerül zsákutcába.

Szeretnénk hinni, hogy Bogdánfi nyilatkozatát a segíteni akarás sugallta. Egy gonosz kis manó azonban mindent a visszájára fordított: a kép, melyet rajzol, hamis. Az ilyen fellépések nem segítik elő irodalmi életünk ügyét, ellenkezőleg: hátráltatják. Nem járulnak hozzá a nehézségek elhárításához, hanem újabb bonyodalmakat okoznak.

És így nem lehet kijutni a zsákutcából.

*

A művészet és a tömegek viszonyával foglalkozik Sveta Lukić a Polja című folyóiratban. Ez a kérdés mindig izgalmas volt, különösen azért, mert sokszor a legnagyobb művészek alkotásainak az értékeit tagadják azzal a megokolással,

hogy a „széles néptömegek” számára érthetetlenek. Lukić kétségbe vonja az ilyen kategóriák jogosultságát. Milyen tömegekről van szó? Ez mindig meghatározatlan marad, mert például azok, akik csak most kerülnek valamiféle kapcsolatba a kultúrával, nem válhatnak egyik napról a másikra műélvezőkké. Viszont természetes dolog, hogy a művészet nem várhatja meg a tömegek teljes felemelkedését.

Nagyon fontos tényező, mondja Lukić, a termelés mai foka. A munkaidő alatt teljesen kimerül az ember. Munka után a dolgozók nem képesek fejleszteni adottságaikat, tehetségüket, nem szentelhetik magukat emberi lényük tökéletesítésének. Ehelyett inkább pihennek, szórakoznak, táncolnak, élveznek. Ilyen helyzetben, mondja Lukić, nincs értelme azért harcolni, hogy a közönség tömeges legyen, a mennyiségért, hanem hogy a művészetnek meghatározott, biztos, rögzített helye legyen a mai civilizációban, akármilyen kicsi is az a hely.

Ennek a nézetnek legnagyobb erénye, hogy reális, nem huny szemet a kétségtelen tények előtt, s nem kárhoztatja a művészetet stagnálásra, sőt visszaesésre csak azért, hogy a „tömegekhez” közelebb jusson.

Mindennek megvan a feladata korunkban. A művészetnek is. Feladatát azonban csak akkor valósíthatja meg, ha semmilyen előítélet, semmilyen gátlás nem állja útját. S csak így juthatunk el a dilemmák igazi megoldásához.

Tomán László